

Християнська моральність і матеріальна забезпеченість як чинники благодійництва православного духовенства Волинської губернії XIX – початку XX ст.

У статті висвітлено заходи царського самодержавства, спрямовані на підняття авторитету православного духовенства на Волині, пов'язаних із благодійністю. Здійснено аналіз моральних та матеріальних чинників у його благодійницькій діяльності.

Ключові слова: благодійництво, православне духовенство, Російська православна церква, Волинська губернія, Волинська єпархія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Православне духовенство Волині періоду царського самодержавства в процесі покращення його матеріального забезпечення еволюціонувало морально, що частково позначилося на покращенні відносин із парафіянами та активізації благодійництва наприкінці XIX – на початку XX ст. Ця тенденція відображала політику Синоду, спрямовану на досягнення авторитету духовенства Російської православної церкви серед православних волинян.

У цьому зв'язку варто зауважити, що здійснені духовенством пожертви на різні потреби значною мірою мали добровільно-примусовий характер, тому питання благодійництва як суперечливе потребує всебічного аналізу контексті його зумовлювальних факторів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасних вітчизняних учених, зокрема С. Жилюка [13], В. Борщевича [3], Р. Шеретюк [24], А. Киридон [15] та ін., проблема матеріального забезпечення православного духовенства загалом відображена, але аспекти мотивувальних чинників благодійництва як моральність, і матеріальні статки духовенства, розпорядження Синоду та єпархіальної влади, особистісні інтереси залишилися недостатньо вивченими.

Мета й завдання статті полягають у з'ясуванні того, наскільки моральність православного духовенства та його матеріальні статки безпосередньо впливали на вияви його благодійності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Унаслідок масового «приєднання» уніатів до православ'я в 1794–1796 рр. (близько 1,5 млн осіб, або 92 % усіх навернених на Правобережній Україні) у межах Луцької уніатської єпархії (Волинь, Київщина та Поділля) станом на 1803 р. залишилося 176 парафій, 191 священник і 102 150 вірян. У Волинській губернії, за даними 1807 р., було 155 парафій і 88 422 віряни [2, с. 172–190].

Ліквідація уніатської церкви царським самодержавством мала негативні наслідки у сфері соціально-економічних та суспільних відносин парафіяльного духовенства. Уніатські священники спочатку мали шляхетське або міщанське походження, а згодом, унаслідок придбання інсталяційних грамот, які давали право на довічне володіння парафією, формувалися священницькі династії. У матеріальному відношенні парафіяльне духовенство, хоча й не мало великих статків, проте залишалося незалежним від селян. Для кожної парафії місцева шляхта виділяла церковний фондуш (хату та господарські будівлі-плебанії, ділянку землі), яким користувався священник упродовж пастирського служіння. Додаткові прибутки парафіяльне духовенство отримувало від виконання треб, у межах від 50 коп. до 2-х руб. Із часом заможніші священники купували власні земельні угіддя, будували садиби й ставали більш незалежними від поміщиків, із якими, однак, намагалися підтримувати добрі стосунки [2, с. 122–123].

Рівень освіти уніатського духовенства можна визначити, зокрема, за деякими даними візитацій 1800–1829 рр. Луцької єпархії, які подають відомості про 51 священника. Із них 32 отримали освіту в монастирських школах, 13 – у духовних семінаріях, шість – у домашніх умовах. Водночас кандидати на висвячення з домашньою освітою мали достатню практику, без якої не могли розраховувати на презенту-рекомендацію від місцевого поміщика. Середній вік парафіяльного духовенства на момент візитації 1800 р. становив 43–45 років. У більшості випадків під час проведення богослужінь священники послуговувалися допомогою лише одного найманого дяка, рідше – дяка й псаломника,

котрі, зазвичай, мали родинні зв'язки з ними. У разі потреби (хвороби, відсутності) функції парафіяльних священників тимчасово виконували призначені деканом адміністратори або коад'ютори [2, с. 120–122].

У великих і відносно заможних парафіях діяли церковні братства, які дбали про благоустрій храму, опікувалися парафіяльними школами та надавали матеріальну підтримку потребуючим (безмісному духовенству, хворим і немічним, дітям-сиротам). Відомі факти існування таких братств, наприклад, у Подрижах, Сітовичах, Гулевичах, Черемошиному, Грудеку, Троянівці, Гриваках, Яблонівці, Поворську, Великому Порську, Малому Порську, Велицьку Кашоградського деканату Ковельського повіту [2, с. 126].

Парафіяльні школи, у кожній із яких навчалося в середньому близько 10 учнів, як і церковні братства, були в багатьох парафіях. Зокрема, у 1800–1804 рр. тільки в Ковельському повіті діяло щонайменше десять парафіяльних шкіл [2, с. 127]. Загалом у 20 роках XIX ст. дві третини уніатських церков Волинської губернії утримували парафіяльні школи [20, с. 177]. Візитаційні описи 1811 р. вказують на існування парафіяльних шкіл при церквах в Олиці, Уїздцях, Хорлупах і Покашеві Олицького деканату. Навчання в парафіяльних школах було безкоштовним, оскільки фінансування здійснювалося місцевими церквами, монастирями й братствами. Так, для підтримки парафіяльної школи у Звягелі (Новограді-Волинському) протягом 1804 р. братство виділило 45 руб. [2, с. 127].

Майже в кожній уніатській парафії існували шпитали, притулки або богадільні, де отримували допомогу від 2–3-х до десяти осіб. Середньостатично парафіяльні церкви щороку витрачали на утримання хворих і немічних у межах 15–20 руб. Горохівська церква Володимир-Волинського повіту в 1804 р. із прибутку 332 руб. виділила для шпиталю 135 руб. [2, с. 128]. Таке становище в уніатському парафіяльному середовищі зберігалось принаймні до кінця 20 років XIX ст.

Процес «приєднання» уніатів до Російської православної церкви спричинив руйнацію усталених соціально-економічних та суспільно-релігійних відносин, церковно-культурних традицій і, як наслідок, зумовив падіння морального авторитету православного духовенства серед парафіян. Ці зміни згубно позначилися на благодійництві, яке практично зникло в парафіяльному житті. По-перше, приєднані до православ'я парафії відразу втрачали матеріально-фінансову підтримку з боку поміщиків, монастирів, а також церковних братств, діяльність яких припинялася. По-друге, через брак кадрів на вакантні парафії призначали здебільшого шойно висвячених осіб із домашньою освітою та молодих хлопців з одним чи двома курсами духовного парафіяльного училища. У 30-х роках XIX ст. дві третини православного духовенства Волинської єпархії не мали духовної освіти [21, с. 148]. Розглядаючи парафію передусім як засіб свого матеріального забезпечення, вони захоплювали плебанії уніатських священників, судилися з поміщиками за фондуші. По-третє, нове малоосвічене, без життєвого досвіду православне духовенство не могло налагодити відносини з парафіянами, дати їм настанови чи поради. А заборона проголошувати проповіді українською мовою ще більше погіршувала їхню комунікацію з парафіянами [25, с. 492]. По-четверте, криза відносин між духовенством і парафіянами поглиблювалася (аж до фізичної розправи над священниками й підпалу попівських садиб) вимогою царського уряду утримувати надто розширений церковний причет (дяків, псаломників, паламарів, проскурників), з одного боку, а з іншого – зловживаннями священників, котрі вимагали від селян надмірної натуральної ренти відпрацювань за треби тощо [16, с. 233–244].

Цілком очевидно, що ці чинники не сприяли благодійницькій справі. Православне духовенство, ментальність якого формувалася в умовах вищеозначених кризових явищ, залишалось далеким від розуміння необхідності здійснення благодійницьких акцій із власної ініціативи, за винятком поодиноких фактів. Оскільки мотиви благодійництва безпосередньо пов'язані з моральністю, варто зауважити, що відносно належний рівень суспільно-релігійних відносин першої половини XIX ст. тримався на старому уніатському духовенстві, яке волею чи неволею перейшло в православ'я. Невипадково, моральний занепад православного духовенства, яке походило з когорти нового покоління, сягнув своєї межі в 50–60 рр. XIX ст., коли мало залишилося старих приєднаних священників, хоча й вони з об'єктивних причин не могли уникнути кризи відносин із парафіянами [23, арк. 64–78].

Прояви аморальності в середовищі православного духовенства в 60 рр. XIX ст. засвідчують архівні документи, значна частина яких уже актуалізована вітчизняними вченими. Для відображення ситуації подаємо лише окремі факти. Так, селяни села Косинове Новоград-Волинського повіту скаржилися на свого священника за те, що він привласнив церковні гроші, вимагав непомірної плати

за виконання треб, дозволяв собі бити селян, мав інтимні стосунки з дружиною одного селянина. Парафіяни села Янковці Кременецького повіту вчинили між собою бійку. За бійки й пияцтво 10 травня 1862 р. накладено епітимію на священника села Боровичі Луцького повіту з відбуванням її в Загорівському монастирі. У листопаді 1863 р. дяк Коростятина Рівненського повіту звалтував 13-річну дівчинку. Улітку 1861 р. священник Лобачівки Дубенського повіту завдав важких побоїв вагітній селянці, що викликало передчасні пологи й смерть жінки разом із дитиною. Також трагічно закінчилися побої жінок священниками міста Острожці Дубенського повіту та Овруча. Архів Волинської духовної семінарії містить низку документів, які засвідчують інтимні стосунки представників духовенства з дівицями з будинків розпусти [13, с. 112].

У промові, висловленій із нагоди столітнього ювілею Волинської духовної семінарії 29 вересня 1896 р., Б. Давидович наголошував, що волинське духовенство в 60 рр. XIX ст. не стояло на висоті з морально-етичного погляду, «не могло виявляти станову самостійність і громадську ініціативу» [4, с. 24].

Проблема аморальної поведінки в середовищі волинського духовенства залишалась актуальною на початку XX ст., про що свідчать поширені явища кар'єризму, наклепів і скарг, здійснення богослужінь у нетверезому стані, торгівлі зібраною за треби горілкою тощо [3, с. 160].

Проблема забезпечення православного парафіяльного духовенства була однією з тяжких за весь синодальний період. У першій половині XIX ст. основним доходом залишалася добровільна (подекуди урядово таксована) оплата требовиконань – джерело нерозмірене, тому що відмінною була кількість сімей, обслуговуваних одним причетом. Для піднесення авторитету православного духовенства протягом 1801–1812 рр. Синод шість разів ставив питання про безкоштовність требовиконань за рахунок забезпечення парафіяльного духовенства певними окладами, але це так і не було здійснено, бо тих коштів, які відпускала казна, ледве вистачало на утримання причетів найбільших парафій [12; 25–28].

Усі заходи уряду першої половини XIX ст. виявилися неефективними. Уже в 1852 р. він змушений був переглянути «Положення» 1842 р. і замінити натуральні повинності парафіян грошовим податком, що зумовлено також розвитком товарно-грошових відносин. Нерегулярні виплати невеликих допоміжних сум із державної казни не вирішували питання матеріального забезпечення православного духовенства, яке дедалі частіше й нахабніше почало вимагати зайву плату за треби. Єпархіальна влада, хоч і забороняла це робити та офіційно погрожувала суворим покаранням [11, арк. 27], проте здебільшого обмежувалася простим зауваженням, особливо духовенству тих парафій, причети яких не одержували державної платні. Згодом, уже у 80–90-х рр. XIX ст., коли матеріальний рівень духовенства значно зріс, зроблено низку спроб узагалі скасувати плату за треби, що знайшло відображення не лише в розпорядженнях єпархіального начальства, але й у постановках Синоду [8, арк. 2]. Однак ця звичка настільки вкорінилась у свідомості служителів православної церкви, що вони сприймали її як річ закономірну й надалі вимагали грошей, хоч уже давно одержували кошти на своє утримання з державної казни.

Енергійні заходи, спрямовані на поліпшення матеріального становища духовенства, царський уряд розпочав у 60-х роках XIX ст. У 1862 р. створено Особливу канцелярію («присутствие») з віднайдення засобів покращення побуту духовенства під головуванням петербурзького митрополита. До нього увійшли всі члени Синоду, міністри внутрішніх справ і державного майна («имуществ»), обер-прокурор Синоду, шеф жандармів, директор тоді ще діючого духовно-навчального управління при Синоді й статс-секретар Державної ради. Місцевими органами цього закладу ставали губернські канцелярії, до складу яких входили єпархіальний архієрей, губернатор і керуючий Палатою державного майна. У західних губерніях канцелярії переорганізовувалися з губернських Комітетів із забезпечення духовенства, які існували ще з 1842 р. [13, с. 130].

Особлива канцелярія повинна була розглядати також питання розширення особистих прав і привілеїв духовних осіб, зняття обмежень для їхніх дітей у виборі сфер діяльності, залучення до парафіяльних і сільських училищ. Олександр II пришвидшував складання програми роботи «присутствія» і збір свідчень для нього, щоб до 1 липня 1863 р. воно могло вже безпосередньо приступити до вирішення відповідних питань. Для поспіху були поважні причини: устрій кріпосного села було порушено, поміщиків формально позбавлено і поліцейської влади, і «батьківської» опіки над людьми. Відтоді за моральну поведінку селян поміщик відповідальності не ніс, тому потрібно було хоча б частково заповнити утворений вакуум.

Наприкінці 1866 р. для матеріального забезпечення духовенства Київської, Подільської й Волинської губерній імператор виділив 400 тис. руб., що дало можливість духовенству Волинської єпархії підняти заробітну плату таким чином: причетам кафедральних соборів (протоіерею – 700, протодиякону – 400, ключнику – 500, священикам – по 400, дяконам й іподияконам – по 300 руб.); причетам міських церков (протоіерею – 350, священику – 300, дякону – 160 руб.); причетам сільських церков (священику – 180, дякону – 90, дяку – 50, паламарю – 38 руб.) [9, арк. 60; 14, с. 48]. Навздогін царському розпорядженню Державна рада відшукала статтю постійних державних коштів для утримання духовенства. Гроші надходили з особливого поземельного збору із земель, обкладених губернськими земськими повинностями. Для Волинської губернії ця сума становила 118 тис. руб. Постанова набирала чинності з 1 січня 1868 р. Разом із тим скасовано всі натуральні податки парафіян на користь причетів, що практично означало перехід духовенства на державне забезпечення. Крім того, результатом діяльності Особливої канцелярії стали акти Державної ради, затверджені царем у 1869 р., і доповнення до них 1871 р. За цими актами духовного стану позбавлялись особи, які не мали священицького сану й не перебували на церковнослужбових посадах: сторожі, позаштатні псаломники, дзвонарі, півчі та діти духовенства [15, с. 75–76]. Останнім надавалися права дворян, а дітям церковнослужителів (дяків, паламарів, псаломників) – почесних громадян [7, арк. 1]. Наступним кроком було рішення скоротити кількість парафій, а отже, і штатних священиків та дяків, а вивільнені суми використати для підвищення платні тим, що залишилися [13, с. 131].

У результаті таких заходів у 80-х роках XIX ст. річний прибуток сільських священиків становив 400, а псаломників – до 100 руб. Характерно, що такі суми одержувало духовенство західних губерній, на яке покладалися додаткові обов'язки місіонерсько-русифікаторської діяльності. У чисто російських губерніях священикам платили від 144 до 240 руб. [18, с. 362].

У державне казначейство передано й пенсійний капітал церкви (близько 6 млн крб), тобто духовенство практично переходило на державне пенсійне забезпечення. Додатково в пенсійний фонд із 1866 р. відраховували 2 % із заробітку духовних осіб, які втратили годувальника [6, арк. 32]. Так, згідно із січневим положенням 1867 р., священнослужителі Волинської єпархії за вислугу 35 років одержували 90 руб. пенсії, їхні вдови – 55, а вдови, які мали малих і невиліковно хворих дітей, – 95 руб. Особи, котрі не мали необхідної вислуги, забезпечувалися одноразовою допомогою [13, с. 132].

Із 80-х років XIX ст. почала набирати сили тенденція збільшення державних витрат на утримання духовенства. У 1902 р. вироблено затверджений царем новий Статут про пенсії й одноразові допомоги. Їхній розмір визначався так: кафедральним протоіереям (настоятелям кафедральних соборів) – 500 руб., ключникам кафедральних соборів і штатним протоіереям – 400 руб., позаштатним протоіереям, священикам міських і сільських церков та іподияконам кафедральних соборів – 200 руб., дяконам на паломницьких вакансіях і штатним псаломникам міських і сільських церков – 100 руб. Новий Статут регламентував також розмір пенсій відповідно до терміну вислуги. Так, священики, які прослужили від 20 до 30 років, одержували пенсію в розмірі третини свого річного заробітку, від 30 до 35 років – двох третин, а 35 років і більше – повний заробіток. Деякі пільги надавалися священикам і псаломникам, які були вражені невиліковною хворобою й не могли обійтися без сторонньої допомоги. Удови померлих мали пенсії в розмірі половини пенсій своїх чоловіків. Якщо вдова залишилася з дітьми, то до половини пенсії додавалася ще третина на кожную дитину. Малолітні (круглі сироти) одержували четверту частину пенсії свого батька [19, с. 463].

Відповідно до Наказу Синоду від 18 березня 1903 р., право на одержання одноразових допомог із державної казни надавалося духовним особам, які не мали пенсійної вислуги. Їм виділялися кошти як із місцевого єпархіального опікунства, так і із загального пенсійного фонду [10, арк. 32].

Із 1900 років одним із засобів поліпшення матеріального становища духовенства стали емеритальні каси, створення яких, за бажанням і згодою місцевого духовенства та єпархіальної влади, цар дозволив у 1888 р. [17, с. 407–408]. Статут такої каси у Волинській єпархії розроблено на єпархіальному з'їзді в 1893 р. під головуванням архієпископа Модеста. Синод затвердив цей Статут у 1896 р., хоча збір коштів із духовенства почався ще з 1894 р. Емеритальною касою безпосередньо видав архієрей. У зборі коштів обов'язково брали участь усі штатні й позаштатні священно- та церковнослужителі. У перші десять років після відкриття емеритури внески духовенства призначалися так: по 18 руб. щороку – від кожного священика й по 9 руб. – від псаломника та паламаря. Крім того,

прибутки надходили від відсотка з капіталу, від щорічних відрахувань із пенсій емеритів, від добровільних пожертвувань, від збору на випадок передчасної смерті [22, с. 860].

Згідно з новим Статутом 1913 р. (він переглядався через кожні п'ять років на єпархіальному з'їзді й затверджувався Синодом) річні внески в емеритальну касу розподілялися на три розряди: священницький внесок становив 24 руб., дияконський (для штатних дияконів) – 12 руб., паломницький – 6 руб. Із цього часу всі інші збори скасовано. Священники, позбавлені сану, пенсій не одержували, а гроші надходили їхнім сім'ям на загальних підставах. Особи, котрі не мали дітей, у вищезгаданих випадках одержували без відсотків гроші на ту суму, яку вони сплачували у вигляді внесків. З емеритальної каси пенсії видавалися вкладникам після їх зарахування в позаштат та вдовам і їхнім дітям. Однак за відсутності дружини й дітей унесена вкладником сума з відсотками переходила у власність каси [22, с. 860].

Емеритальні пенсії одержували також і діти священнослужителів та псаломників, котрі народилися після виходу їхніх батьків за штат. Сини вкладників отримували пенсії до досягнення 21-річного віку й до закінчення навчальних закладів, але тільки до 28 років. Дочки мали право на довічні пенсії. Їх позбавляли пенсій лише тоді, коли вони виходили заміж або ставали на службу з річним прибутком понад 150 руб. В інших випадках дітям священно- й церковнослужителів могли призначати пенсії у випадках каліцтва, невиліковної хвороби, повного зубожіння. Розмір пенсій осиротілим у Волинській єпархії за Статутом 1913 р. залежав від віку дитини та збільшувався відповідно до службової посади батька. Так, діти протоієреїв і священників віком до п'яти років одержували спочатку 60 руб., а далі з кожним роком додавалося по 6 руб.; дияконів – по 30 руб. і плюс по 3 руб. щороку; псаломників – 30 руб і по 1,5 руб. щороку [22, с. 860].

Отже, емеритуру, основний фонд якої складався не з добровільних пожертвувань, а з казни та обов'язкових відрахувань від зарплати священно- й церковнослужителів, не можна розглядати як благодійництво духовенства.

У з'ясуванні зумовлюючих факторів благодійництва важливе значення має висвітлення питання відносин між духовенством і парафіянами. Наприкінці XIX – на початку XX ст. характер цих відносин формувался в площині кількох тенденцій. По-перше, на початку XX ст. з матеріального погляду духовенство Волинської єпархії мало ознаки соціально-майнового розшарування: одні священники (настоятелі соборів, протоієреї великих міських церков та багатих парафій) отримували з урахуванням трьох статей доходу (церковна земля, плата за треби, державне фінансування) значні прибутки, які в окремих випадках сягали 1200 руб. на рік [24, с. 202], а інші – переважно сільські священники бідних периферійних парафій – не відрізнялися статками від середньостатистичних селян. По-друге, попри різні матеріальні статті, все духовенство, завдяки статусу, більшою чи меншою мірою, але однаково позиціонувало себе вище за парафіян. По-третє, перетворення духовенства на своєрідний чиновницький апарат царського самодержавства призвело до того, що наростаючі народні антиурядові, антисамодержавницькі настрої симптоматично поширювалися на духовенство як церковну інституцію.

Волинський єпископ Антоній Храповицький (із 1906 р. – архієпископ) у зверненні до духовенства єпархії в 1902 р. з гіркотою зазначав хибність відносин священників із парафіянами, що «довіру між ними підірвано до повної втрати взаємних моральних стосунків, до повної заміни їх зв'язком суто юридичним», що «духовенство веде буржуазний спосіб життя і внутрішньо далеке від свого покликання, нехтує інтересами своїх парафіян». З іншого боку, за оцінкою владики Антонія, у багатьох випадках селяни зневажливо й вороже ставилися навіть до священника «цілком порядного, тверезого, доброго сім'янина і ретельного пастиря» [1, с. 11]. У цьому зв'язку слушним є зауваження І. Шугальнової, що духовенство, зосереджуючись на матеріальних проблемах, часто нехтувало своїми безпосередніми обов'язками, не прагнуло до підвищення свого авторитету серед парафіян. «Це обумовило, – наголошує дослідниця, – поступове розчарування населення в інституті церкви, що призвело до зміни її ролі не тільки в суспільстві, а й у свідомості населення на початку XX ст.» [24, с. 204].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вищезначені тенденції та характеристики кліру дають підстави вважати, що православне духовенство як інститут церкви не мало морально-етичної основи для благодійницької діяльності на рівні колективної свідомості. Відтак, мотиви, за логічним припущенням, могли детермінуватись у здійсненні щирих добродійних актів із боку парафіяльного духовенства суб'єктивними факторами. Із матеріального погляду принаймні частина

волинського духовенства наприкінці XIX – на початку XX ст. була спроможною виділяти певні кошти для надання допомоги потребуючим. Але питання практичної реалізації цих потенційних можливостей та/чи приватних ініціатив добротності потребує окремого вивчення.

Джерела та література

1. Архипастырские послания и наставления высокопреосвященнейшего Антония, архиепископа Волынского и Житомирского пастыря и пастве волынской с июня месяца 1902 года по октябрь 1913 года. – Почаев : Тип. Почаево-Успенской лавры, 1913. – 162 с.
2. Білик В. Греко-уніатська церква у Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук / В. А. Білик. – Луцьк, 2009. – 243 с.
3. Борщевич В. Православне духовенство Волині у XX ст. : дис. ... д-ра іст. наук / В. Т. Борщевич. – Львів, 2011. – 546 с.
4. Волинь: исторические судьбы Юго-Западного края / сост. П. Н. Батюшков. – Санкт-Петербург : Тип. Т-ва «Общественная польза», 1888. – 288 с.; дод. – 128 с.
5. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 11, спр. 77.
6. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 17, спр. 310.
7. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 18, спр. 671.
8. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 22, спр. 1015.
9. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 22, спр. 302.
10. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 22, спр. 524.
11. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 4, спр. 2247.
12. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 4, спр. 375.
13. Жилюк І. Основи православного вчення : статті і проповіді / Іоан Жилюк, магістр богослов'я. – Житомир : Вид-во «Житомир», 2002. – 406 с.
14. Завьялов А. Циркулярные указы Святейшего Правительствующего Синода 1867–1900 гг. / А. Завьялов. – Изд. 2-е. – Санкт-Петербург : [б. и.], 1901. – 444 с.
15. Киридон А. Державно-церковні відносини в Україні: теоретико-методологічна рефлексія / А. М. Киридон // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. записки Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2012. – Вип. 23. – С. 640–655.
16. Костриця М. Церква святого архистратига Михаїла (Михайлівський собор) / Микола Костриця, Георгій Мокрицький. – Житомир : Житомирський вісник, 1991. – 15 с.
17. Определение Св. Синода о разрешении взывать из содержания духовенства взносы на эмиритуру // ВЕВ. – 1888. – № 24, ч. оф. – С. 407–408.
18. Петров Н. Очерк истории Базилианского ордена в бывшей Польше / Н. Петров // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 2. – С. 166–197.
19. Проект нового Устава о пенсиях и единовременных пособиях // ВЕВ. – 1902. – № 20, ч. оф. – С. 463.
20. Сажок О. Історіографія бібліотечної та видавничої діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX століть / Оксана Сажок // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – Вип. 16. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 243–247.
21. Тимочко І. Просвітницько-громадська діяльність православних братств Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук / І. Б. Тимочко. – Рівне, 2011. – 307 с.
22. Устав эмеритальной кассы // ВЕВ. – 1913. – № 48, ч. оф. – С. 860.
23. Центральний державний історичний архів в м. Києві, ф. 442, оп. 66, спр. 42.
24. Шеретюк Р. Волонтерська діяльність православного духовенства під час приєднання уніатів Правобережжя України до Російської православної церкви в кінці XVIII ст. / Р. М. Шеретюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. – Вип. 19. – 2010. – С. 42–46.
25. Lozowiuk I. Bibliografia artykułów naukowych ogłoszonych w «Wołyńskich Eparchialnych Wiadomościach» / I. Lozowiuk. – Równe, 1938. – 72 s.

Грималюк Оксана. Християнська нравственність і матеріальна забезпеченість як фактори благодійності православного духовенства Волинської губернії XIX – початку XX в. В статтю освещаются меры царского правительства, направленные на улучшение материального обеспечения и повышение авторитета православного духовенства, связанные с благотворительностью. Осуществлен анализ моральных и материальных факторов в его благотворительной деятельности.

Православное духовенство Волини в процессе его материального обеспечения эволюционировало морально, что сказалось на улучшении взаимоотношений с прихожанами и активизации благотворительности в конце XIX – начале XX в. Эта тенденция частично отражала политику Синода, направленную на достижение авторитета духовенства Русской православной церкви среди православных Волини.

В этой взаимосвязи следует отметить, что осуществленные духовенством пожертвования на различные нужды в значительной степени имели добровольно-принудительный характер, поэтому вопрос благотворительности, как противоречивый, требует всестороннего анализа в контексте обуславливающих его факторов.

В современных отечественных ученых, в частности С. Жилока, В. Борщевича, Р. Шеретюк и других, проблема материального обеспечения православного духовенства в целом отражена, но аспекты мотивирующих факторов благотворительности как нравственность и материальное положение духовенства, распоряжения Синода и епархиальной власти, личные интересы, остались недостаточно изученными.

Задание статьи диктуется необходимостью выяснить следующее: насколько нравственность православного духовенства и его состояние непосредственно влияли на проявления их благотворительности.

Ключевые слова: благотворительность, православное духовенство, Русская православная церковь, Волынская губерния, Волынская епархия.

Hrymaliuk Oksana. Christian Morality and Material Security as Factors of the Charity of Orthodox Clergy of Volyn Province in XIX – at the Beginning of XX Centuries. The article deals with the tsarist government measures to improve material security and raising of the authority of the Orthodox clergy related to the charity. The analysis of moral and material factors in clergy's charitable activities is carried out.

Volyn Orthodox clergy in its financial security has evolved morally, what affected on the improvement of relations with parishioners and intensification of philanthropy in the late XIX – early XX centuries. This trend partly represented the Synod policy aimed on the achievement of the authority of the clergy of the Russian Orthodox Church among the Orthodox Volyn parishioners.

In this relationship it is worth to note that donations made by clergy to various needs were largely voluntary-coercive, so the charity as contradictory issue needs a comprehensive analysis in the context of factors that had been causing it.

In the works of contemporary local scientists, in particular S. Zhyliuk, V. Borshchevych, R. Sheretiuk and others, the problem of material support of Orthodox clergy is in general ascertained, but some aspects of the motivating factors of charity such as morality and material possessions of the clergy, the orders of Synod and bishop, personal interests remain poorly understood.

The objectives of the article are determined by need to clarify the following: how morality of the Orthodox clergy and its possessions directly influenced on the manifestations of their charity.

Key words: charity, Orthodox clergy, Russian Orthodox Church, Volyn province, Volyn diocese.

Статтю подано до редколегії
03.04.2017 р.

УДК 94(477) «1914/1916»

**Андрій Безуглий,
Тимофій Герасимов**

Вплив Першої світової війни на театральне життя міст Правобережної України (1914–1916 рр.)

У статті висвітлено становище театру в Правобережних містах у 1914–1916 рр. З'ясовано, що початок Першої світової війни призвів до пошвавлення театального життя у зв'язку з проведенням антиалкогольної кампанії. Досліджено вплив воєнної доби на фінанси й репертуар театру.

Ключові слова: театральне життя, Перша світова війна, Правобережна Україна, міста, театр мініатюр.

Постановка наукової проблеми та її значення. На початку ХХ ст. роль театру в житті мешканців Правобережних міст важко було переоцінити. Будучи важливою складовою частиною культурно-розважальної сфери городян, він водночас був віддзеркаленням духовної атмосфери міського середовища. Значення театру підсилювалося проведенням у Російській імперії антиалкогольної кампанії, оскільки внаслідок цього в суспільстві виникла грандіозна проблема переадресування людської